

Žitne mere freisinških gospostev Škofja Loka in Klevevž

Ko je odposlanec freisinškega škofa leta 1567 sestavljal poročilo po opravljeni letni inšpekciji v Škofji Loki, je med drugim zapisal, da uporablja loški oskrbnik za merjenje žita, ki ga podložniki prinašajo v kaščo, modij, polovico in četrtinko – torej enoten merski sistem, »eno samo mero«, kot se je izrazil. »Kar pa proda,« piše dalje, »proda po mestni meri, ki je nekoliko manjša od kaščne.« Pri tem ni pozabil na oskrbnikovo pripombo, da so meščani v Loki za časa škofa Leona (1552–1559) na lastno pest mero nekoliko povečali in jo tako še vedno uporabljajo, njegove pritožbe pa so izzvenele v prazno. Kljub temu da je iz komisarjevega pisanja jasno razbrati zavest o kršenju reda in moralno podporo oskrbniku, se je iz praktičnih razlogov raje odrekel poseganju v utečene razmere, kajti »omenjena mestna mera je že dolgo v vsesplošni uporabi«. ¹

Ta drobec iz upravne zgodovine loškega gospodstva lepo ilustrira razmere, ki so bile v času »merskega kaosa« (v mislih imam obdobje pred poenotenjem mer na državni ravni, ki je na Kranjskem doživljalo prve resnejše uspehe v času Marije Terezije) ² v slovenskih deželah dokaj splošen pojav. Največji razmah je zmešnjava dosegla ravno na področju žitnih votlih mer, kjer so se križali interesi številnih zemljiških gospodov, njihovih oskrbnikov, podložnikov in trgovcev oziroma mest. Izoliran razvoj številnih lokalnih merskih sistemov danes močno otežuje rekonstrukcijo, brez katere bi si težko zamišljali kakšno resnejšo kvantifikacijo agrarne proizvodnje in prometa z njenimi produkti za omenjeno dobo.

S problemom loških in klevevških žitnih mer, ki ga ponovno odpiram, se je podrobneje ukvarjal že Pavle Blaznik, nesporna avtoriteta in v marsikaterem pogledu pionir, kadar govorimo o raziskovanju preteklosti freisinških posesti na slovenskih tleh. Njegova dognanja tudi na tem področju predstavljajo temelj, ³ ki pa ga velja nekoliko nadgraditi, posebno pri določanju vrednosti starim merskim enotam po danes splošno veljavnem metričnem sistemu.

Loško gospodstvo

Sistem loških gosposčinskih mer je temeljil na modiju (*modius*), ki se je delil na šest menzur (*mensura*). Obe meri srečamo že v prvem urbarialnem popisu freisinških posesti iz 12. stoletja, *notitii bonorum de Lonca*, ⁴ njuno medsebojno razmerje pa je prvič razvidno šele v urbarju iz leta 1291. ⁵ Računske knjige in urbarji od konca 14. stoletja dalje latinski imeni prevajajo z nemškima *mutt* in *messel* (tudi *m^essel*, *m^assel* ali *massel*), vendar modij nikoli ni povsem prišel iz uporabe. ⁶ Menzura oziro-

ma mesel se je delil na štiri kvarte (*quartus*), prav tako pa je obstajala polovična in četrtinska delitev modija, opisana v prej povzetem poročilu škofovega odposlanca, vendar je bila precej manj v uporabi. Njen najzgodnejši primer je dokumentiran v računski knjigi iz leta 1441:

Percepta siliginis⁷

Primo de antiqua

remanencia per mod CC XXIII ml II qr II *mod CC XXIII* *ml IIII qr I*

Item de affictibus

per mod CC LIII ml IIII qr II facit *mod CC LIII* *ml VI qr I*

Item de decimis per mod XXXVIII ml I facit *mod XXXVIII* *ml IIII*

Item de molendinis *mod V*

Summa perceptarum siliginis facit

mod V^c XXIII ml II

Navidez konfuzni podatki ob podrobnejšem pregledu povedo, da je oznaka *qr* (*quartus*) zaznamovala tako četrtino mesla (*ml*) kot tudi četrtino modija (*mod*); pol-drugi kvart v prvi vrsti je preveden v dva mesla in en kvart, ki pa ni enak prvemu, podobno je v drugi vrsti, na koncu pa dva manjša kvarta zneseta pol mesla. Polovica modija se je vsaj od 16. stoletja dalje imenovala *chastenmess*, *kastenmeß* ali *meß*,⁸ kar prevajamo z mera po kašči ali kaščna mera.

Tabela 1: Sistem mer loškega gospostva

$$\begin{array}{rcl} 6 \text{ MESLOV} & = & 1 \text{ MODIJ} & = & 2 \text{ KAŠČNI MERI} \\ 24 \text{ KVARTOV}_{(\text{MES.})} & = & & = & 4 \text{ KVARTI}_{(\text{MOD.})} \end{array}$$

Na ostanek (očitno) starejših lokalnih mer naletimo v prvih dveh urbarjih na Godešiču in v Retečah. Tam sta bili pri oddaji ječmena v rabi posebni menzuri, nekoliko manjši od loške (kaščne). En loški modij je držal sedem godeških oziroma okoli 7,86 reteških menzur za ječmen. Prva je torej predstavljala 0,86, druga pa 0,76 loške menzure.⁹ Relikt je bil zelo trdoživ, saj še v nekem loškem pripomočku (zbirki tabel) za preračunavanje mer iz 17. stoletja najdemo »drugačno mero, po kateri oddajajo nekateri podložniki v godeškem uradu».¹⁰ Ta godeški *maß* je takrat držal 25 bokalov (ca. 0,4 ljubljanskega starja) ali okoli 1/3 loškega modija. Pisec je hotel zabeležiti tudi neko starejšo (predhodno) relacijo do loškega modija, zanj je v besedilu pustil prazen prostor, a se mu do nje očitno ni uspelo dokopati. Mimogrede pa je zapisal neko drugo zanimivost s področja merske tehnike, ki bi sicer ostala prikrita. Ko so namreč primerjali prostornino godeške mere z ljubljanskim starjem, je zadnji od 25-ih bokalov ostal napol prazen. Ker pa so godeško mero, tako kot loški modij, pri oddaji »izravnali« in ne razili (kar je bil očitno običajen postopek pri ljubljanskem starju), so, kot piše, »dotični bokal upoštevali za polnega».¹¹ Pri tako imenovanem izravnavanju je torej v merilni posodi ostalo več žita kot pri (običajnem) raženju, kar kaže, da je šlo za neke vrste tlačenje ali valjanje.¹²

Vzporedno z gosposčinskim je bil v rabi sistem loških mestnih mer, kot rečeno, predvsem pri trgovanju. Osnovna merska enota se je imenovala *statmess*, *meß* ali *modius pariuus*, v novem veku tudi *star*. V historiografiji se je zanjo uveljavil izraz (loška) mestna mera. Delila se je na dva *kaufmeza*, kaufmez na dva *helma* in helm na tri sklede (*schuschl*). Ta razmerja so otipljiva nekako od sredine 15. stoletja dalje, za starejši čas pa je na voljo le nekaj skrivnostnih podatkov. Urbarja iz let 1291 in 1318 pri dajatvah oficialu koroškega urada navajata med drugim *1 lokischmez auene et unum mez siliginis*, seznam obveznosti iz okoli leta 1360 pa na ustreznem mestu *ain chauffmezz rokken, ains habern der statmazz ze Lo'k*.¹³ Zdi se mi, da gre tu za eno samo mero, namreč kaufmez mestne mere v Loki, ki so ga včasih označevali z *lokischmez* ali *mez*, možne pa so tudi drugačne razlage.¹⁴ Poslovna beležnica škofa Konrada iz let 1315–1321 pozna poleg večjega modija tudi manjšega (*modius minoris mesure*). Ker se omenja v zvezi s prodajo žita, bi lahko imel kakšno zvezo z loško mestno mero (še posebej, ker je taka zveza dokazana za *modius pariuus* iz leta 1486 – glej op.¹⁶). Kot enoto nižjega ranga zasledimo ob njem *mez*, vendar njuno medsebojno razmerje zaradi zaokrožanja in napak pri računanju ni razvidno. Ne bo pa odveč opozoriti, da tako navedeni vir kot tudi omenjena urbarja z istim izrazom (*mez*) dokaj pogosto zaznamujejo menzuro.¹⁵

Tabela 2: Sistem loških mestnih mer

1 MESTNA MERA	=	2 KAUFMEZA
	=	4 HELMI
	=	12 SKLED

Kolikor je mogoče dognati iz virov, so stale mere obeh sistemov v dokaj okroglih relacijah. Večina podatkov, ki zajemajo dobo od leta 1486 do 1549, kaže razmerje modij : mestna mera 3 : 2; z drugimi besedami, modij je držal eno mestno mero in pol.¹⁶ Občasno naletimo na rahla odstopanja, ki so po vsej verjetnosti rezultat raženja sicer običajno vrhianih gosposčinskih mer. To lahko zagotovo trdimo za marginalno opombo iz obračuna za leto 1502, ki izrecno navaja relacijo: *X gestrichn kastenmeß machen VII statmess*. Tovrstni zapisi so razmeroma redki in navadno kažejo na neka odstopanja od običajnega stanja. Gornji opozarja na spremenjeno razmerje med obema enotama zaradi drugačne tehnike merjenja – raženja namesto vrhanja.¹⁷ Če upoštevamo običajno razmerje 10 : 7,5 (¾ mestne mere za eno kaščno), bi vrh pri tem predstavljal 1/15 ali 6,7 % vrhane mere po kašči. Na raženi modij, ali bolje modij raženih kaščnih mer, je v tem primeru odpadlo 1,4 mestne mere. Podobno verjetno velja za leto 1437, ko so na modij računali pet helmov in pol.¹⁸ Na običajni vrhani modij jih je šlo šest, torej bi vrh predstavljal 1/12 ali 8,3 % celotne prostornine. Tako raženi modij je vseboval 1,375 mestne mere.

Starejši podatki (v obračunih za leti 1398 in 1399) kažejo, da so šli na modij štirje kaufmezi,¹⁹ kar bi pomenilo, da je v tem času loška mestna mera predstavljala le pol modija. Do spremembe je moralo priti v letih 1400–1437, za katera se tovrstni viri niso ohranili. Čeprav nimamo konkretnih dokazov, lahko skladno s tedanjimi tendencami sklepamo, da se je povečala mestna mera in ne obratno.²⁰

Ključ do metričnih vrednosti teh merskih enot se skriva v razmerju do ljubljanske mestne mere – starja; ta se je namreč uveljavil kot deželna mera in so druge, lokalne mere pogosto preračunavali vanj. Poleg tega po zaslugi Sergija Vilfana dokaj dobro poznamo njegovo vrednost vsaj za dobo od 16. stoletja dalje.²¹ Najstarejša dokumentirana primerjava izvira iz leta 1543 in enači štiri ljubljanske starje s petimi loškimi.²² Loška mestna mera je torej predstavljala 0,8, modij pa v skladu s tem 1,2 ljubljanskega starja. Mlajši viri iz poznega 16. do 18. stoletja vsi kažejo na malenkost manjšo razliko, in sicer računajo na modij okoli 1,15 starja.²³ Sprememba gre verjetno na račun nihanja ljubljanske mere, ki se je ustalila šele okoli leta 1575. Od tega časa dalje do ukinitve v 18. stoletju je njena idealna vrednost predstavljala 106 litrov.²⁴ Zaradi tega se mi zdi bolje pri preračunavanju v metrični sistem uporabiti mlajši podatek, starejši se utegne nanašati na nekoliko manjši star. Pri tem dobimo za osnovni meri naslednje vrednosti:

$$\begin{array}{ll} \text{modij} = 122,6 \text{ l} & \text{mestna mera (do 1437)} = 61,3 \text{ l} \\ & \text{(od 1437 dalje)} = 81,7 \text{ l.} \end{array}$$

Velja še opozoriti, da ta izvajanja, ki so dokaj točna za čas od 16. stoletja dalje, za starejšo dobo temeljijo na predpostavki, da se modij ni bistveno spreminjal! Količnik danes razumemo potek in tendence razvoja urbarialnih mer, je skoraj nemogoče, da bi se le-te s časom spontano manjšale. Obstaja pa možnost nihanja zaradi različnih načinov merjenja in občasnih povečanj, kadar bi ob prehodu na raženje uzakonili za »vrh« večjo merilno posodo.²⁵ Modij bi torej lahko bil npr. v času *notitiae bonorum* nekaj manjši kot v poznem 16. stoletju. Zato je treba jemati izračunane vrednosti merskih enot do vključno 15. stoletja z zadržkom, in sicer toliko bolj kolikor globlje v preteklost segamo.

Klevevško gospostvo

V nasprotju z močnim zaokroženim teritorialnim loškim gospostvom imamo na klevevških tleh opraviti s povsem drugačnim tipom zemljiške posesti. Raztreseno posest na križišču interesnih območij različnih dinastičnih rodbin, ki so jo bremenili številni fevdi in zastave, je šele proti koncu 13. stoletja trdneje povezala reorganizirana uprava pod vodstvom oskrbnika, ki je rezidiriral na nanovo zgrajenem gradu Klevevž. Uspeh je bil kratkotrajen – postopnega razkroja na »vročih tleh« škofu nikoli ni uspelo zaustaviti.²⁶

Neustaljene razmere so se pokazale tudi na področju merstva. Viri, ki si v začetku resda sledijo s skoraj stoletnim zamikom, kažejo vsakič povsem drugačno sliko. Določene razlike je opaziti že med začetkom in koncem 14. stoletja, v 15. in 16. pa je merski sistem dosegel tako stopnjo modifikacije, da na podlagi obstoječih virov ni mogoče potegniti nobenih paralel s predhodno dokumentirano fazo.

a) 14. stoletje. V prvih urbarjih (iz let 1306 in 1318) kot mera pravdne dajatve prevladuje *phruentmez*, *pfri^untmez*²⁷, ponekod tudi mera po kašči (*castenmez*, nekajkrat imenovana *zinsmez*), pri dajatvi oskrbniku (mali pravdi) pa *kaufmez* (*caufmez*). Občasno naletimo tudi na modij in manjšo enoto *mez*. Iz listin lahko razberemo, da sodita med mere po kašči.²⁸ Pogosteje kot v urbarjih se pojavljata v zapiskih central-

ne freisinške uprave, tu imam v mislih predvsem poslovno beležnico škofa Konrada III., ki pa terminološko ne ustrezajo nujno lokalnim razmeram.²⁹ Istoimenski meri sta bili v veljavi v vaseh Vinji Vrh in Modruše, vendar je bil tamkajšnji mez večji od običajne kaščne mere.³⁰ V teh dveh vaseh gre torej za povsem ločen, lokalni merski sistem. Kaj lahko iz vsega tega izluščimo? Prvič imamo opraviti z dvema ločenima merskima sistemoma; pravnim – kaščnim (škofijskim) na eni strani, in malo-pravnim – oskrbnikovim, obenem (iz praktičnih razlogov) kupoprodajnim, ki je morda sovpadal s sistemom kakega bližnjega trga, (mesta) na drugi. Nasprotno pa dvojno poimenovanje kaščnih mer v virih različnega značaja še ne pomeni nujno dveh različnih merskih sistemov. Vsekakor moramo v urbarjih iskati lokalno terminologijo, medtem ko se omembe v drugih virih lahko nanašajo na neko alternativno poimenovanje (ki je količinsko ustrezalo predstavam okolja, v katerem je vir nastal), ali pa na računsko enoto, večkratnik dejanskih meril. Zadnja formulacija bi najbolje ustrezala modiju, mez pa bi bil morda lahko istoveten z mero po kašči. Na to namiguje istoimenska mera sistema Vinji Vrh–Modruše, ki je bila glede na navedbe sicer nekoliko večja od kaščne, je pa očitno sodila v isti velikostni rang. Trdne opore za to »teoretiziranje« žal ni, saj relacij med temi merami iz urbarjev (ki za razliko od loških nista sumirana) ni mogoče razbrati. Razvidne so šele iz računske knjige s konca 14. stoletja, ki pa že kaže nekoliko spremenjeno stanje.

Pri oddaji cenazualnega žita je mera po kašči povsem izpodrinila »beneficialno«. Kot kažejo višine dajatev, ki se dejansko niso spremenile,³¹ je bila od stare mere za tretjino manjša. Vzporedno s to cenazualno mero je pri mali pravdi ostal v uporabi kaufmez v dveh različicah; nekoliko večji za težka žita in manjši za oves. Po imenu sodeč gre izvorno za neko tržno mero, ki je po neznanu poti zašla v urbar. Že ločena uporaba obeh mer kaže, da nista pripadali nekemu enotnemu sistemu. Neprikladno razmerje med njima to še dodatno potrjuje – po podatkih iz računske knjige je kaščna mera držala $1\frac{2}{3}$ kaufmeza ovsia oziroma $1\frac{1}{2}$ kaufmeza pšenice.³²

Pri prodaji je bila v rabi, kar je morda malo nenavadno, ljubljanska mera (*laibacher mes*, *laibacher kaufmes*), ki je držala tri mere po kašči.

Tabela 3: Sistem mer klevevskega gospostva v 14. stoletju

1 LJUBLJANSKA MERA	=	3	MERE PO KAŠČI
	=	4,5	KAUFMEZE _(T. Ž.)
	=	5	KAUFMEZOV _(OVES)

O posebnem sistemu modij–mez v Vinjem Vrh in Modrušah v tem času ni več sledu, pač pa naletimo na povsem nove mere v dolini Suhadol, vzhodno od Novega mesta. Mera, po kateri so tu podložniki oddajali žito, se je imenovala star (*ster*) in se je delila na 3 suhadolske male kaufmeze (*suchodoler mez*, *klain kaufmez*). Še leta 1395 je suhadolski star ustrezal polovici klevevske kaščne mere, kmalu za tem pa je prišlo do spremembe.

Obracun za leto 1395 v originalnem tekstu izrecno navaja staro relacijo.³³ Poleg prvotnega teksta pa vsebuje občutno število popravkov in dostavkov, ki po Blazniku »vsí... potekajo še iz 14. stoletja in jib je pisala ista roka s črnilom, ki je rablo temnej-

še od osnovnega³⁴, ter beležijo spremembe posestnega stanja, višin dajatev in podobno. Nekatere od teh sprememb so upoštevane v obračunu za naslednje leto (posestno stanje v Goriški vasi pri Škočjanu (*Pubeldorff*) in na Koglem, SZ od Šmarjete /*Ha'glein, Ha'glin'*), druge pa šele leta 1398. Med slednje sodi tudi nova relacija med žitnimi merami. Suhadolski star se je namreč po teh podatkih več kot podvojil. Po novem je za eno ljubljansko mero zadostovalo 8 suhadolskih kaufmezo, kar daje starju vrednost $1\frac{1}{8}$ klevevske mere po kašči.³⁵ Kdaj natanko je do reforme prišlo, ne vemo, saj za leti 1396 in 1397 oddaja žita v tej dolini sploh ni izkazana.³⁶ Vsekakor so od leta 1398 uporabljali novo mero.

Tabela 4: Suhadolski sistem mer

$$1 \text{ STAR}_{(\text{SULI})} = 3 \text{ KAUFMEZI}_{(\text{SULI})}$$

b) 15. in 16. stoletje. Gradivo za 15. stoletje je skopo, ohranjen je le en obračun iz leta 1486, ki pa se v primerjavi s starejšimi omejuje zgolj na sumarne podatke.³⁷ Osnovno žitno mero je v tem času predstavljal kaščni škaf (*kasten schaff*), ki se je delil na dva mesla (*mesl*). Pri prodaji je bila namesto ljubljanske zdaj aktualna novomeška mestna mera (*newnstetar meß*), na katero so šli štirje škafi in pol. Obenem so vanjo preračunane tudi vse vsote v obračunu, kar kaže, da je morda imela neko širšo, (mikro)regionalno veljavo. Tudi kasneje, v 16. stoletju, so bile klevevske mere vezane nanjo. Vzrok za to je iskati v pomenu, ki ga je za klevevsko gospostvo imel novomeški trg. Leta 1524 je novomeški škaf (*schaff* – polovica mesa) obsegal 2,2 velika kaščna škafa (*grosser kasten schaff* – ta oznaka je zamenjala *kasten schaff* z leta 1486, njegova polovica pa je namesto z *mesl* označena s *klain kasten scheffl*),³⁸ okoli leta 1533, ko so Novomeščani svojo mero povečali, pa že skoraj tri. Novo povečanje je sledilo leta 1578, takrat je bilo treba za novomeški škaf odmeriti kar štiri klevevske. Na to se je očitno odzvala klevevska uprava, saj so se njeni podložniki leta 1587 pritoževali nad novo, nekoliko večjo mero, ki so jo za nameček morali napolniti z vrhom, medtem ko so prej oddajali raženo.³⁹

Tabela 5: Sistem mer klevevskega gospostva

$$\begin{aligned} 1 \text{ NOVOMEŠKI MES} &= 4,5 \text{ KAŠČNEGA ŠKAFA} \\ (2 \text{ NOVOMEŠKA ŠKAFA}) &= 9 \text{ MESLOV (SCHEFFLOV)} \end{aligned}$$

Glavni problem pri ugotavljanju prostornine klevevskih mer je »črna luknja«, ki se razteza skoraj čez celo 15. stoletje. Razmere, ki jih lahko opazujemo pred njo in po njej, se med seboj tako razlikujejo, da bi jih na prvi pogled gladko imeli za dva različna merska sistema. Ker je za prvega znana relacija do ljubljanske mestne mere, ki je, mimogrede, za dotično dobo slabo raziskana, za drugega pa do novomeške, ju je možno primerjati le posredno. Žal pa edina dokumentirana primerjava mer obeh mest datira šele iz 16. stoletja, in kar je pomembnejše, prostornine novomeške mere ni mogoče določiti neodvisno od ljubljanske, to pa onemogoča navzkrižno preverjanje. Šele ob upoštevanju kontinuitete oddaje žita je mogoče na klevevske žitne mere gledati v smislu nekega razvoja.

Edino do sedaj (meni) znano dokumentirano relacijo med ljubljansko in novomeško žitno mero vsebuje zapis o kranjskih merah v loškem (Lož) urbarju iz leta 1528.⁴⁰ Takrat je novomeški škaf meril 0,6 ljubljanskega starja. Verjetno gre v tem primeru za staro ljubljansko mero (ca. 90 l), ki se pri podobnih primerjavah v dežel-noknežjih urbarjih pojavlja še v sedemdesetih letih 16. stoletja.⁴¹ Novomeški škaf bi tako lahko ocenili na okoli 54 litrov. Iz primerjave obeh klevevških obračunov

$$\begin{array}{rcl}
 1486 & & 1524 \\
 1 \text{ nm. mers} = 4,5 \text{ kl. kasten schaff} & & 1 \text{ nm. schaff} = 2,2 \text{ kl. gross castn schaff}
 \end{array}$$

lahko razberemo, da je mes držal dva škafo. Ne prevelika razlika med dvema škafo-ma iz leta 1524 in enim mesom slabih 40 let prej, ustrezala bi nekako polovici litra, je lahko rezultat nihanja ene ali druge mere, kar za tedanje razmere ne bi bilo nič nenavadnega. V prvem primeru dobimo za klevevško mero po kašči 24 litrov, v drugem pa 24,5. V primerjavi z dokaj zanesljivim podatkom iz sredine 18. stoletja, ki klevevški mernik (*mernig* – ta naziv je ob nespremenjeni količini dajatev zamenjal prejšnji *casten schaff*⁴²) enači s 14 bokali (1,65 l), torej 23,1 l, bi bil ta rezultat sicer nekoliko prevelik, v okviru tolerance, ki jo moramo v takih okoliščinah upoštevati, pa nikakor ni kontradiktoren. Pri vsem tem se mi zdi za kaščni škaf v 15. in 16. stoletju najprimerneje uporabljati okroglo vrednost 24 litrov.

Ekskurz: ljubljanska mera

Kljub temu da je ljubljanska žitna mera na Kranjskem daleč najbolj raziskana, pa za dobo pred 16. stoletjem o njej ne vemo prav dosti. Najzgodnejši vir, ki razkriva sistem ljubljanskih votlih mer je obračun vicedomskega urada za Kranjsko iz let 1421/22. V posebnem pojasnilu podaja naslednje relacije:

$$\begin{array}{rclcl}
 1 \text{ modij} & = & 5\frac{1}{3} \text{ starja} & = & 8 \text{ schefflow} \\
 & & 1 \text{ star} & = & 1,5 \text{ scheffla}^{43}
 \end{array}$$

Pri tem pa je izpuščen *mess* ali *kaufmess*, ki se tudi občasno pojavlja v viru in nas na tem mestu pravzaprav najbolj zanima. To je namreč po vsej verjetnosti tista ljubljanska mera, ki je bila v uporabi v klevevškem gospostvu. Kolikor je mogoče razbrati iz računov, sta upoštevani dve različni vrednosti te mere, in sicer je pri prejemkih vrednotena na dva scheffla, pri končni bilanci pa na enega.⁴⁴ Nasprotje bi lahko kazalo na napako ali pa na eventualno uporabo dveh različnih mer z istimi (podobnimi) imeni, morda ene iz gosposočinskega, druge iz mestnega merskega sistema. V oporo večji vrednosti so podatki o služnosti vicedomskega mlina na Ljublanici pri cerkvi svetega Nikolaja. Leta 1421 so dajatve znašale 19 modijev in dva kaufmesa pšenice ter prav toliko prosa, 75 let kasneje pa vsakega po 104 starje.⁴⁵ 19 modijev zneso 101 $\frac{1}{3}$ starja, preostanek do 104 (2 $\frac{2}{3}$) pa ustreza točno štirim schefflom. V tem primeru je kaufmes ali mes predstavljal dva scheffla⁴⁶ oz. 1 $\frac{1}{3}$ starja ali okoli 120 litrov. Klevevška mera po kašči bi kot tretjina te vrednosti merila 40 l, kar je glede na mlajše podatke malo verjetno. V skladu s kontinuiteto količine dajatev, ki jo kaže

na sumarni ravni primerjava obračunov za leta 1395–1399, 1486 in 1524,⁴⁷ na ravni posamičnih kmetij pa celo primerjava najstarejšega obračuna z urbarjem iz let 1693–1700, bi bila manjša vrednost kauf(mesa) – okoli 60 l – veliko prikladnejša.⁴⁸ Pri tem bi klevevska kaščna mera držala okoli 20 litrov, kar bi bilo skladno tudi z mlajšimi podatki. Čeprav stoji izpeljava na nekoliko majavih tleh, bi za zdaj veljalo upoštevati slednjo vrednost, kar pa se tiče ljubljanske žitne mere, ostaja problem za čas pred 16. stoletjem odprt. Le zadovoljiva koncentracija ustreznih podatkov bo morda v prihodnosti dala dokončne rezultate.

Tabela 6: Vrednosti prostorninskih žitnih mer izražene v litrih

<i>Loško gospostvo</i>	<i>Mesto Škofja Loka</i>	<i>Klevevsko gospostvo</i>	<i>Subadol</i>
	pred 1437	14. stoletje	pred 1398
modij 122,6 l	mestna mera 61,3 l	phruentmez 60 l	star 10 l
kaščna mera 61,3 l	kaufmez 30,7 l	ljubljska mera 60 l	mali kaufmez 3,3 l
kvar _(mod.) 30,7 l	helm 15,3 l	kaščna mera 20 l	
mesel 20,4 l		kaufmez (t.ž.) 13,3 l	po 1398
kvar _(mes.) 5,1 l	po 1437	kaufmez (oves) 12 l	star 22,5 l
	mestna mera 81,7 l		mali kaufmez 7,5 l
	kaufmez 40,9 l	15. in 16. stoletje	
	helm 20,4 l	novomeški mes 108 l	
	skleda 6,8 l	novomeški škaf 54 l	
		kaščni škaf 24 l	
		mesl oz. scheffl 12 l	

Opombe

¹ *Und zu Lackh bat pfleger nur den modium, den balben, vnd die viertel, vnd also nur ain ainigs maß... was er aber verkaufft, das beschehe nach dem statmaß, welches etwas wenigs grös ist als das castenmas. ... Dieweil dan angeregtes statmaß solange jar herr im gebrauch gewesen sein auch menigblich mit kbauffen vnd verkauffen...* (Bayerisches Hauptstaats Archiv München (odslej BayHStA), HL 4, fasc. 38, št. 202).

² Vilfan S., Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero, ZČ 8, Ljubljana 1954, str. 33–35.

³ Za zgodovino mer freisinških posesti so pomembna predvsem naslednja Blaznikova dela: Zemljiška gospostva v območju freisinške dolenske posesti, v *Razprave I. razreda SAZU*, IV/6, Ljubljana 1958, 68–74, 81 s; Urbarji freisinške škofije, v *Viri za zgodovino Slovencev, Srednjeveški urbarji za Slovenijo 4*, SAZU, Ljubljana 1963, str. 90–97; *Škofja Loka in loško gospostvo*, Škofja Loka 1973, str. 447 s.

⁴ Blaznik P., *Urbarji*, (kot v op. 3), str. 127 s.

⁵ *Prav tam*, str. 129 ss.

⁶ Primerjaj obračune 1437–1448 (BayHStA, HL Freising, št. 70) ter nekatere urbarje iz 16. in 17. stol. (Arhiv Slovenije Ljubljana, (odslej AS), 783 – Graščinski arhiv Škofja Loka, knjige 7–30).

⁷ Obračun 1441, BayHStA, HL Freising, št. 70, fol. 126.

- ⁸ Obračun 1502, BayHStA, HL 3, rep. 53, fasc. 295, št. 10.
- ⁹ Blaznik P., *Urbarji*, (kot v op. 3), str. 90 s, 138 s, 187 s.
- ¹⁰ ... *einem anderen maß, daran etliche nderthanen im officium Neusaß dienen...* (Diözesanarchiv München, Heckenstallers Frisingensia, št. 198).
- ¹¹ ... *gleichwol ain viertail (= bokal, op. a.) gemelts quartel ist etwas wenigs abgangen, aber weil man daß maß, eben wie das modi im eindienen nit streicht, sondrn angleicht, daß es also bald gibt oder nimbt, ist angeregt viertl gleich für voll gesetzt* (prav tam).
- ¹² Primerjaj Vilfan S., *Prispevki*, (kot v op. 2), str. 41 s.
- ¹³ Blaznik P., *Urbarji*, (kot v op. 3), str. 155, 204, 220.
- ¹⁴ Npr. Blaznik P., *Prav tam*, str. 92.
- ¹⁵ Zahn J., Codex diplomaticus Austriaco-Frisingensis (CDA-F) III, v *Fontes rerum Austriacarum* (FRA) XXXVI, Wien 1871. Konradova beležnica je objavljena na str. 51–168; za razmerje loški modij: mez = 6:1 str. 126–127, 142. Glede uporabe izraza mez za menzuro v urbarjih glej Blaznik P., *Urbarji*, (kot v op. 3), str. 138–139, 140, 188, 190.
- ¹⁶ Za leta: 1486 – BayHStA, HL 3, rep. 53, fasc. 295, št. 2; za 1501 in nekaj kasneje – Blaznik P., *Urbarji*, (kot v op. 3), str. 364; za 1502 – BayHStA, HL 3, rep. 53, fasc. 295, št. 10; za 1504 – BayHStA, HL 3, rep. 53, fasc. 295, št. 11; za 1527–1549 – BayHStA, HL 3, rep. 53, fasc. 295, št. 29.
- ¹⁷ BayHStA, HL 3, rep. 53, fasc. 295, št. 10. V istem viru je nekaj strani pred tem pri cenovni lestvici upoštevano običajno razmerje med modijem in mestno mero 3 : 2.
- ¹⁸ *Item XI pberden ... vnd yecleichem ... ain helm babern, facit ... auene mod. II.* (BayHStA, HL Freising, št. 70, fol. 9–10, obj. Blaznik P., *Urbarji*, (kot v op. 3), str. 284). Blaznik (*Prav tam*, str. 92 in *Škofja Loka*, (kot v op. 3), str. 447) uporablja podatek, kot bi šlo za zaokrožanje in izvaja 6 helmov na modij.
- ¹⁹ Blaznik P., *Urbarji*, (kot v op. 3), str. 91.
- ²⁰ Vilfan S., *Prispevki*, (kot v op. 2), str. 31; Blaznik P., *Prav tam*, str. 92.
- ²¹ Vilfan S., *Prav tam*, str. 46 ss.
- ²² Blaznik P., *Prav tam*, str. 94.
- ²³ Leta 1577 $17/17$, v letih 1621–1745 pa $1\frac{1}{32}$ (Blaznik P., *Škofja Loka*, (kot v op. 3), str. 447, poleg tega še AS, 783 – Graščiński arhiv Škofja Loka, spisi 3, Traydt reitung vom 1621 in Traidt und casten raitung 1638/39).
- ²⁴ Vilfan S., *Prispevki*, (kot v op. 2), str. 46.
- ²⁵ *Prav tam*, str. 41 s; Baravalle R., Zur Geschichte der steirischen Maße, *Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark* 29, Graz 1935, str. 27–30.
- ²⁶ Blaznik P., *Zemljiška gospostva*, (kot v op. 3), str. 5–18.
- ²⁷ V direktnem prevodu beneficalna ali nadarbinska mera, tukaj verjetno mera za dajatve, ki pripadajo cerkvi, točneje škofiji (za razliko od tistih, ki gredo oskrbniku). Prim. Blaznik P., *Urbarji*, (kot v op. 3), str. 457.
- ²⁸ *So geit auch mir mein berre von Frisingen ze purch'te iaerlichlich auf die selben veste hundert mitte waitzen vnd chorens seines chasten mazzes ze Preysekke ...*, listina 1301, 22. apr., Škofja Loka, Zahn J., CDA-F II (FRA XXXV), št. 443, str. 13.
- ²⁹ Omenjena beležnica uporablja za obe kranjski gospostvi enotno mersko terminologijo, ki pa ni povsem v skladu ne z loškimi niti s klevevškim sodobnim urbarjem (Zahn J., CDA-F III /FRA XXXVI/ kot v op.¹⁵, k temu še str. 151).
- ³⁰ Blaznik P., *Urbarji*, (kot v op. 3), str. 171, 216.
- ³¹ Kontinuiteta cenzusa je razvidna pri vaseh, ki so ves čas oddajale žito po isti meri, pa tudi drugod je razmerje med staro in novo mero enotno (prim. Blaznik P., *Zemljiška gospostva*, (kot v op. 3), str. 70, kjer pa je v kalkulacije vključena tudi sicer spremenljiva mala pravda).
- ³² Za oves je relacija na več mestih izrecno navedena (BayHStA, HL Freising, št. 69, fol. 87', 99'), za pšenično pa jo izkazujejo računi.
- ³³ Navedba se glasi: ... *wenn VI ster tunt ain Laibach maz vnd III kastenmez ain Laibacher maz.* (BayHStA, HL Freising, št. 69, fol. 18').
- ³⁴ Blaznik P., *Urbarji*, (kot v op. 3), str. 259, op.^b.
- ³⁵ Navedba se glasi: ... *XVI kaufmez, der machent III ain ster und derselben kaufmez, der machent VIII ain laibacher maz.* (BayHStA, HL Freising, št. 69, fol. 18'; primerjaj tudi Blaznik P., *Urbarji*, (kot v op. 3),

- str. 93 in *Zemljiška gospodstva*, (kot v op. 3), str. 74); S to relacijo in marginalnim pripisom na istem fol. (levo na sredini) se sklada navedba o prejemkih žita v obračunu za leto 1398 (HL Freising, št. 69, fol. 87).
- ⁵⁶ V razčlenitvi vsote količin pšenice in ovsu v obračunu leta 1396 za suhadolske dajatve ni prostora, medtem ko bi leta 1397 utegnile biti del obsežne izgube (BayHStA, HL Freising, št. 69, fol. 22–23, 44–45).
- ⁵⁷ BayHStA, HL 3, rep. 53, fasc. 295, št. 1.
- ⁵⁸ Obračun klevevskega gospodstva 1524, BayHStA, HL 3, rep. 53, fasc. 295, št. 26.
- ⁵⁹ Blaznik P., *Zemljiška gospodstva*, (kot v op. 3), str. 81–82.
- ⁶⁰ Šumrada J., K poznavanju žitnih mer nekaterih mest in trgov na Kranjskem v prvi polovici 16. stoletja, *Kronika* 30/3, Ljubljana 1982, str. 203–205.
- ⁶¹ Vilfan S., *Prispevki*, (kot v op. 2), str. 47.
- ⁶² Blaznik P., *Urbarji*, (kot v op. 3), str. 94.
- ⁶³ *Nota VIII scheffl machend I mutt. Item so bringend II sterl III scheffl.* (Arhiv dvorne komore, Dunaj, cod. 107, fol. 34 – objavljeno v Otorepec B., *Gradivo za zgodovino Ljubljane*, odslej GZL, IX/61).
- ⁶⁴ *Prav tam*, fol. 34, 36.
- ⁶⁵ *Prav tam*, fol. 34 in urbar vicedomskega urada za Kranjsko iz leta 1496, (Otorepec B., *GZL* XIV/2, str. 5–6).
– V slednjem je namesto prosa navedeno mešano žito, kot že leta 1330 ob podelitvi mlina v zakup (Kovač K., *Beiträge zur Geschichte Krains, Carniola II*, Ljubljana 1911, str. 57).
– Dejansko sta v vicedomskih urbarjih iz let 1496, 1515 in 1527 (AS, Vic. a., šk. 97) enakovredno uporabljani oznaki *ster* in *schaff* /koba/ (glej Blaznik P., *Poskus vzpostavitve zveze med srednjeveškimi in novoveškimi merami*, tipkopis na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU, pogl. *Vicedomska posest*, str. 2). To se vsekakor ne sklada s stanjem, ki ga je Vilfan ugotovil za pozno 16. stoletje – 1 star = 2 kobala (*Prispevki*, (kot v op. 2), str. 46). Problem je kompleksen in za poznavanje razvoja ljubljanske žitne mere ključnega pomena ter zasluži posebno obravnavo.
- ⁶⁶ Analogen sistem votlih mer so v tem času poznali v Kamniku: *Nota die mass zu Stain machen ye II scheffl I mess.* (Obračun deželjskega sodišča Kamnik za leti 1437 in 1438, AS, Vic. a., šk. 101, fol. 3').
- ⁶⁷ Številke so v zadnjih dveh primerih nekoliko manjše, kar je skladno z opustošenjem in zmanjšanjem ozemlja v tem času (Blaznik P., *Zemljiška gospodstva*, (kot v op. 3), str. 14–15).
- ⁶⁸ *Prav tam*, str. 81.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Getreidemaßeinheiten der Freisinger Herrschaften Škofja Loka und Klevevž

Zu einer Maßvereinheitlichung kam es im Land Krain zur Zeit Maria Theresias, vor dieser Zeit herrschte auf diesem Gebiet das reinste Chaos. Am schlimmsten war es auf dem Gebiet der Getreidevolumenmaße, wo sich die verschiedensten Interessen kreuzten. Die isolierte Entwicklung vieler Lokalmaßsysteme erschwert heute eine Rekonstruktion, die aber für eine Quantifizierung der Agrarproduktion und des Umsatzes von Landwirtschaftsprodukten jenes Zeitraums unerlässlich ist. Die Loka-Herrschaft. Das Maßeinheitssystem der Loka-Herrschaft basierte auf dem Modius, der sich in sechs Mensuren teilte. Die beiden Maße sind schon im ersten Urbarium der Freisinger Herrschaft aus dem 12. Jh. vorhanden, ihr Verhältnis ist aber zum ersten Mal aus dem Urbarium aus dem Jahr 1291 ersichtlich. Die Rechnungsbücher und Urbarien übersetzen die lateinischen Namen mit den deutschen Mutt und Messel. Ein Messel teilte sich in vier Quarten, es gab auch eine Halb- und Viertelteilung des Modius, sie waren aber weniger in Gebrauch. Die Hälfte eines Modius hieß wenigstens seit dem 16. Jh. Kastenmeß oder Meß. In den ersten zwei Urbarien in Godešič und Reteče sind noch ältere Lokalmaße

erwähnt. Bei der Gerstenabgabe waren zwei besondere kleinere Masuren in Gebrauch. Ein Loka-Modius entsprach den 7 Godešič-Modien und etwa 7,86 Gerstenmasuren in Reteče. Neben dem Maßsystem der Herrschaft war ein Loka Stadtmaßsystem in Gebrauch. Die Grundmaßeinheit hieß Statmess, Meß, oder Modius paruus, in der Neuzeit auch Star. Es teilte sich in zwei Kaufmaße und das in zwei Helme und ein Helm in drei Schuschln. Diese Verhältnisse sind seit Mitte des 15. Jh. vorhanden. Das Verhältnis zwischen den Maßeinheiten der beiden Systeme war recht aufgerundet. Die Daten, die den Zeitraum von 1437 bis 18. Jh. umfassen, zeigen das Verhältnis Modius – Stadtmes 3:2, nach älteren Quellen (aus den Jahren 1398 und 1399) entsprachen einem Modius zwei Stadtmaße.

Die Klevevž-Herrschaft. Im 14. Jh. gab es zwei getrennte Maßsysteme; Zins – Kastenmaßsystem und Kleinrecht- und zugleich Kaufmasystem, das vielleicht mit einem System einer naheliegenden Stadt zusammenfiel. Als Maßeinheit des Zinnsystems überwog anfangs das Phruentmez, später aber das dreimal niedrigere Kastenmes, im Kleinrecht war das Kaufmes in Gebrauch, dem für schwere Getreidesorten $\frac{2}{3}$ und für Hafer $\frac{3}{5}$ Kastenmes entsprach. Zwei Sondermaßsysteme waren in Gebrauch zuerst in den Dörfern Vinji Vrh und Modruše (Modius und sein unbestimmbares Mez, das etwas größer von dem üblichen Kastenmes war) und zum Jahrhundertende im Tal Suhadol (das dortige Star teilte sich in drei kleinere Kaufmaße und enthielt vor dem Jahr 1398 eine Hälfte, später $1\frac{1}{8}$ des Klevevž-Kastenmaßes). Wie aus den Quellen hervorgeht, war die Situation im 15. und 16. Jh. ganz anders. Kastenmes wurde mit Kastenschaff ersetzt, seine Hälfte hieß Mesl oder Klain Kasten Scheffl. Ende des 14. Jh. war beim Handeln das Ljubljana-Kaufmes in Gebrauch, dem zwei Kastenmaße entsprachen. Im 15. Jh. übernahm diese Rolle das Novo mesto-Schaff, das viereinhalb Klevevž-Schaffe wert war, später veränderte sich dieses Verhältnis.

Da die Lokalmaßeinheiten schon vor der Umformung ins metrische System mit dem Landesmaß ersetzt wurden, wofür im 16. Jh. das Ljubljana-Star angenommen wurde, muss man sich beim Umrechnen darauf stützen. Seit 16. Jh. enthielt es ca. 106 l, für den Zeitraum davor sind zu wenige Daten vorhanden. Ende des 15. Jh. enthielt es ca. 90 l, und ein Kaufmes im 14. Jh. wahrscheinlich $\frac{2}{3}$ dieses Wertes. Die ausgerechneten Werte (Tab. 6) beruhen auf den Relationen aus dem 16. Jh.: Einem Ljubljana-Schaff entsprach 0,8 Loka-Stadtmes und 0,6 Novo mesto-Schaff.